

ti, etikai-filozófiai írások is találhatóak. A második egység a zsidó—magyar együttélésről, a kettős identitással, a két nép történelmi egymásrautaltságával foglalkozik. A harmadikban ismét felerősödik a politika, kivétel nélkül ilyen témájú írások szerepelnek itt.

E sorok írója, akit e madártávlatú áttekintés után valóban a bőség zavara bizonytalanít el, bevallottan nem vállalkozik az esszék mindegyikét elemző kritikára. Választásaim önkényessége is tagadhatatlan, de másként megtenni ezt aligha lehet.

Konrád György neve és Közép-Európa fogalma szorosan összetartozó. Több esszé középpontjába is ennek vizsgálata helyeződik (*Van-e még álmok Közép-Európáról?*) Az esszéírás valóban olyan kulturális hagyományt fedezett fel Közép-Európában, melyet nagyon sikeresen feledtettek a kis államok nacionalizmusai. Konrád számára Közép-Európa a hasonlóságra és a változatokra példa. „Vállalkozás vagyunk — írta —, kulturális szövetség, irodalmi lovagrend, ambivalenciák rekorderei, hivatásos problematikusok. A szellemi értelemben vett közép-európaiak kevesen vannak, inkább költők, mint mozgalmi emberek.”

Minduntalan izgalomban tartja a szerzőt az egyén viszonya az állammal és a társadalommal. *Polgár és alattvaló* című írásában ezt fejtegeti. Németh László szellemes mondását folytatva, azt mondhatnánk: ha Balzac a kórboncnok, akkor Proust a klinikus és Konrád az önmegfigyelő beteg. Olyan társadalomban élünk, amely beteg volt, többé-kevésbé mi is azok lettünk — summázhatnók a következtetéseket.

Az *áldozat nézőpontjában* Camus-vel vitatkozva azt állítja: a filozófia legfontosabb kérdése a gyilkosság. „Ötvenöt évet éltem le a történelemben, és még mindig élek, szerencsésnek mondhatom magam.” A *Kerti mulatság* berettyóújfalui éveinek leírása, a pesti gettóba kerülés önéletrajzilag hitelesítik a mondatot.

A kötetben szereplő „kései” esszék (1987-től) a közeli társadalmi változások lehetőségét fogalmazzák meg. *A válság dicséretében*, az *Európa megcsinálhatóban* még a korábbi írások radikalizmusa erősödik fel, igaz, reálpolitikai alapvetések mindenkorai figyelembevételével.

A kötetet záró írások (*Emlékezés Nyugat-Berlinre, Visszatekintés a szamizdatra, Az álmok aggasztó képessége*) már valaminek az elmúlását sejtetik vagy konstataciók — szerkezetileg lezárva az 1978-ban induló meditáció írásos emlékeit. Konrád a kötetet bevezető *Előszó, 1990. márciusban* így összegezi a végzett tízéves munkát: „Az esszéírás megengedheti magának, hogy lemondjon az akadémiai stílus fedezékéről. A személyes világvégső kísérlete csábító és védtelen.” Tegyük hozzá — mindezek mellett — véleményünk szerint: sikeres... (*Magvető, 1990.*)

BOD PÉTER

Horváth Tamás: A láthatatlan fészek

Horváth Tamás, a pusztai író messze túlmutató, s a *közéleti-esztétikai* viszonyaink közepette egyáltalán megcélózható tökéletesség irányába tartó bemutatkozó regénye, a *Szamurájok* után (mely — nagyszerűsége ellenére — tavaly *váratlanul* mégiscsak megkapta az első kötetes díjat) újabb vékony könyvecskéivel jelentkezett. *A láthatatlan fészek*, hasonlóan elődjéhez, szintén a kora középkor távol-keleti (ezúttal kínai) világában mutatja fel korunk esszenciáját. Mégpedig azért, hogy a valamikori *saját* korában gondolati válságba került hős önmagát kereső útját, annak — a fejezetek fokozatai által mívesen tagolt — „stációit” tárja

elénk. S e 'stáció' szó némiképp tán utal is már ennek a harmónia, a láthatatlan fészek felé közelítő erőfeszítésnek legalábbis nem egyértelműen célképzet- és sikerorientált végkifejletére. Ami persze nem baj! A mű *mai* olvasója számára ugyanis (ki az érzékileg telített s egyben gondolatilag finoman árnyalt műszövet szálait bontogatja) — századunk rettentő tapasztalatai úgysem engednének semmilyen egyoldalú boldogság-menhely képzetet, eleve megkérdőjelezhető (mert már üdvözítőnek szánt) fészek-teóriát. Számunkra így inkább a hős, Vang Csien út-keresésének lényegét adó gondolati alternatívák nyomon követése tűnhet fontosnak, a lelki azonosulás intenzitása árán elnyerhető *saját tudatosulás* mértéke.

A figyelmünk keresztüzzébe állított „tengcsui hős” lelki status praesense már önmagában meghökkentő lehet. Ő ugyanis — bár személyében a Császári Birodalom létre törő lázadó bölcs, a Herceg megfékezőjét tisztelik — hűján van mindenfajta győztes meglegedettségnek. Győzelme értelmébe vetett korábbi — soha nem repedésmentes — hitét továbbra is csillapodni nem akaró kétségek feszítik. Ami érthető, hiszen a konvenciókat bálványozó, a fiúi engedelmesség, a feltétlen tekintélyelv (azaz az adott államrend) tiszteletére kötelező konfucionista morál hitét — melyet voltaképpen e haditettével védelmezett — már lázadóvá vált Fenséges Mestere megzavarta benne.

De hol rejtőzködik az a „láthatatlan fészek, [...] ahol majd tetten érheti a szökni készülő harmóniát”? S választása, mely az eredetiséggel járó gyötrelmek útján halad, vajon tényleg efelé irányul? A kétkedés indokolt, hisz annak tételezése, hogy az ide vezető út valóban az államrenddel szembenálló taoista életelvek eredője, szintén bizonytalan lábakon áll. A Herceget is, „aki maga mutatta az erényhez vezető, tiszta ösvényt”, becsvágya — e tanok alapján (?) — kergette lázadásba (melynek nyomán soha nem tapasztalt öldökléshullám támadt, barbár seregek hordái lepték el a Birodalmat). Csien kiindulási pontja tehát — múltbeli tapasztalatai nyomán, amikor is minden magasztos elv mögött a kisszerű önzés nyomaival találkozott — ilyenképpen valójában az állandósuló kétely érzetéből közelíthet meg a leginkább: s a felkínált alternatívák elégtelenségét tudatosítja az olvasóban is.

S mindez csupán még az expozíció, a kérdések felvezetése lenne! Melyek feloldási igénye — különösen egy megingott Birodalom romjai közepette! — mégis levehetetlen pántként (feliratozott 'jade-öv'-ként) feszül, szünni nem akaró készletést jelentve hősünk számára: „Visszatérni természetünkhöz, megtalálni létünk gyökerét.”

Az ide vezető út keresésének izgalmaival vérbeli (labirintusszerű) nyomkövetés s vadászat formájában ismerkedhetünk a koordinátákat szerkezetileg öt fejezettel mérő regényben. Vang Csien nekibuzdulásának mégis-heroizmusa az olvasót azért képes magával ragadni, mert dilemmáiban saját léttapasztalataira ismerhet. Igazolódhat sejtése, miszerint extrovertált vaduldozásaink önelveszejtő csapdák csupán: amikor maga a kétség, a veszély belül, *önnönmaga burkába zárta* létezik. Amit sem a megszakításként beiktatott kicsiny öröm-sziget, sem a másképpen újraindított üldözés igazán nem feledtethet. Bár — reményként, biztatóként (vagy csupán szíréhangként?) — a háttérben mindig fölsejlik egyfajta ember által kétséggé, felületi ellentété nem fordítható (ilyenformán be sem mocskolható) mögöttes jelzés, megfoghatatlan s minduntalan ható erő. Egy székszisztól nem érintett, reménybeli, mégis-létező bizonyosság: „hiszen akármit válasszon az ember, mindig ugyanaz a tenger, ugyanaz a nevesincs csillámlás-hullámlás ringatja, amely egyszer csak mégis partra sodorja majd valahol...”

Csienben így sejlík fel a keresésünk-szenvedésünk lehetséges konzekvenciájaként megsejthető lényeg, az ember által nem illetett természeti (természetfölötti?) törvény léte, lehetősége. Az az egyetemes érték, mely távol van az egymással vetélkedő — s ezzel tulajdonképpen korlátainkat tudatosító — filozófiák (kicsinyes) antagonizmusának útvesztőitől is. De megnyithatjuk-e a hozzá vezető kaput, ha törekvéseinket gondolatrendszerünk — eleve determinált — csapái irányítják, s e

módon realitássá csupán a felállított végletekből következő „élettörvény” („A szüntelen, fékevesztett öldöklés az életért”) válhat? Juthatunk-e saját, behatárolt tapasztalataink s véges gondolatrendszerünk áldozataként ezeken kívül (s egyáltalán) érvényes következtetéshez?

Könnyen belátható: Vang Csien végső konklúziója, mely kutatásaiból ha konkrétan következik is (de azok lényegével mégis ellentétes), s amely csalódásain alapul — nem kárhoztatható. A konfucianus morál steril rendjének értelmetlensége vagy az ezt meghaladni vágyó taoista szerzetes kezének „túlfokozott bábjáték”-ában rejlő hamisság tudásának birtokában semmiképpen. Hősünknek — mivel számára a láthatatlan fészekből remélt egyetemes harmónia jele még mindig oly befoghatatlan — csak az aktuális helyzet diktálta cselekvés, a praktikus morál parancsa marad.

Kegyetlen konklúzió. De választhat-e csupán (korántsem egyértelmű) elvi direktívák szerint, akinek kedves embere a korábbi konkrét harcok áldozataként éppen pusztul el, megkerülheti-e az aktuális cselekvést az „Örökkévaló Most állkapcsában”? Létezhet-e számára választás más, mint igenis követni a menekülő ellenséget, s rágyújtani barlangját? Vagy az elképzelt jövőbeli rend érdekében felvállalt mégis-tett valójában „bűnös gyávaság”: az örök érték megtagadása, a végső kérdések elnapolása? S ezáltal a mindennapok kényszerének való monoton alávetettség újbóli százalmas igazolása? Vagy inkább az elvi háttérrel nem firtató napi praktikum reális igényéről van szó, amelynek — ezen a szinten — megfelelni maga egyfajta szabadság: a választás tárgyának tulajdonképpeni magasabb régióba helyezése?

Jó kérdés(ek), aktuális kérdés(ek). Hisz általuk Horváth Tamás ideológiáktól ózdkodó (posztmodern) korunk lehetséges válaszkeresési stratégiáit vázolja fel, egy szkepszisből kinövő — s alternatívák egymás mellett élése által tán mégis megvalósítható — jövőbeli rend (s szabadság!) esélyét. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.)

SZERDAHELYI ZOLTÁN

Fried István: Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban

Esztendeje lesz lassan, hogy halogatom a Fried István kelet-közép-európai irodalmi komparatista tanulmánykötetéről szólandó recenzió megírását. Magammal cipeltem a könyvet a nyaralásra, bevittem a kórházba, mégsem lett semmi az ismertetésből. A kérdésre, mi gátolt a megírásban, tudom a választ: Kelet-Közép-Európa gátolt meg benne. A feje tetejére állt, megrendült, felbolydult, a csárdást, a polkát, a kólót mostantól vissza-, előre- vagy egyszerűen másfelé járó Kelet-Közép-Európa viselő, eső- és viharfelhők borította égboltja alatt, ki- vagy felvonnul tankok dübörgése, harci kürtök rivallása, a rendszerváltás fogaskerekeinek recsegése, ezernyi wattokkal nyomtatékosított programbeszédnek mennydörgése közepett ki figyel, ki figyeljen oda Fried István megállapításaira, miszerint pl.: „Az 1863-ban lefordított Arany János-ballada, *A walesi bárdok* 1863-ban jelent meg magyarul. Zmaj a *Koszorú* c. folyóiratban olvasta, s ez ismét azt bizonyítja, hogy a szerb költő olvasmányai között magyar folyóiratot (folyóiratokat) is lelünk.” Mit mond ez nekünk, mihez kezdünk ezzel manapság, amikor az a kérdés, mi legyen itt, vagy minek nevezzük azt, ami lesz. Legyen-e polgári demokrácia, vagy pedig — mivel nincsen polgárság — legyen demokrácia csak úgy, s a hozzá való polgárság majdcsak összejön valahogy? Vagy legyen monarchia, ha a még ki nem halt